

TÜRK DÜNYASINDA HİDİRELLEZ KUTLAMALARI VE İŞLEVLERİ*

“Hıdırellez” Celebrations and Their Functions in Turkish World

Célébrations de "Hıdırellez" dans le monde turc et ces fonctions

Yard. Doç. Dr. Ayşe YÜCEL**

ÖZET

Türk toplumu arasında kış mevsiminin sona erip baharın gelmesi münasebetiyle yapılan törenlerle ilişkilendirilen Hızır inancı, Hızır'dan beklenen ve istenen dilekleri de şekillendirmiştir. İnsanların arzularının gerçekleşmesi amacıyla yapmış oldukları pratikler Hızır'ın, dolayısıyla da Hıdırellez'in fonksiyonlarını açıklar.

Anahtar Kelimeler

Hızır, Hıdırellez, kutlama

ABSTRACT

The Hızır cult associated with ceremonies held by Turkish to communities celebrate the end of winter and the beginning of spring has shaped the wishes to be realized by Hızır The practices performed by people so that their wishes should be materialized account for the Hızır's functions and hence those of Hıdırellez.

Key Words

Hızır, Hıdırellez, celebration

Türk ve İslâm mitolojisinde önemli bir yeri olan Hızır, birçok inanış ve ritüele de kaynaklık etmektedir. Hızır inanışı ve Hızır-İlyas geleneğinin temelini kış mevsiminin son bulup baharın gelmesi, tabiatın canlanması esas teşkil eder. İnsanların bu vesileyle çeşitli inanmalar neticesinde yaptıkları tören ve kutlamalar vardır. Esas itibarıyla Türk dünyasının birçok bölgesi ve Türkiye'de bahar bayramlarının en önemlisini oluşturur.

Hızır'ın Türk sosyal hayatındaki yerini, geleneğin içinde teşekkül eden inanışları ve fonksiyonlarını vermeden Hızır'ın kimliği üzerinde durmak gerektiği kanaatindeyim.

İslâm inancında Hızır ermiş bir şahsiyettir. Tanrı tarafından Müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir. İsteddiği yerde ve istediği zamanda, beklenilmeyen anda; ancak insanın kendi iç dün-

yasındaki iyilik ölçüsü veya çevresinin değerlendirmesi ile gelmesi beklenen ulu bir varlık, mübârek bir şahsiyettir.

Rivâyete göre; Hızır İlyas ile kardeş¹ veya yaygın inanışa göre de arkadaş¹tır. Halk arasında, halkın kendi idraki ölçüsünde teferruatıyla bilinen bir şahsiyetin ismi olup hikâyelerde ve efsânelerde önemli bir yer işgal etmektedir. Al-Hızır ahlında bir sıfattır. Ancak bu sıfat zamanla unutulmuş², sıfatın anlamını üzerine yüklenen bir manevî güçlerle donatılmış bir şahsiyettir. Halk arasında aldığı anlam ve yüklendiği görev itibarıyla Hızır; âb-ı hayat (hayat suyu/ ölümsüzlük suyu) içerek ebedî hayata mazhâr olmuş ve zaman zaman insanlar arasında dolaşarak darda kalanlara yardım ve iyiliklerde bulunan, tabiatın yeşillenmesini sağlayan, bolluk ve bereket, kısmet ve sağlık bahşeden bir velidir.³

* 4-6 Mayıs 2002 tarihinde Makedonya (Valandova-Çahkh)'da yapılan VII. Uluslararası Türk Halk Kültürü Sempozyumu'nda okunan bildiri metni.

** G.Ü. Gazi Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

Çeşitli kaynaklarda Hızır'ın adı, lakabı, soyu, yaşadığı yer, veli veya nebiliği, ölümsüzlüğü ile ilgili farklı rivayet ve efsaneler vardır. Halk muhayyilesinde Hızır, kimi zaman veli, kimi zaman Hızır Nebi adıyla Allah tarafından ledün ilmi verilmiş Peygamber olarak yaşadığı kabul edilmektedir.

Kaynağı nereye bağlanırsa bağlansın (Kur'an-ı Kerim, Gılgamış Destanı, İskendernâme, Musevî Kaynaklı efsaneler, vb.⁴) Türk insanının zihninde Hızır, Hızır-Nebî, Hızır-İlyâs, Hidrellez, Kıdır gibi kelimelerle ifade olunan bir Hızır kültü ve bu kült çevresinde teşekkül edip yaşamaya devam eden bir gelenek mevcuttur. Hızır'ın adı, hüviyeti, ölümsüzlüğü, yaşadığı dönem ve zaman, veliliği ve nebiliği tartışma konusu yapılmakla birlikte, gerek Türkiye'de, gerekse Türkiye dışındaki Türk dünyasında kabul gören inanç, onun "Tanrı'nın yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisi"⁵ olduğudur.

Hızır geleneği ve ilgili inançlar Türkiye, Balkanlar, Türkistan (Kazakistan, Kırgızistan, Altaylar, Özbekistan), Azerbaycan ve Gagauz Türkleri arasında bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Belki dinî, sosyo-kültürel ve ekonomik sebepler neticesinde Hızırın mahiyeti, bununla ilgili inanma ve pratikler değişmiş olabilir. Ancak Hızır ile ilgili inanmalar ve pratikler güçlü olarak yaşamaya devam etmekte, daha da önemlisi Türk insanın ortak bir kutlama takvimi çevresinde toplanmasını temin edecek kadar güçlü bir şekilde yaşamaya devam etmektedir.⁶ Hızır'ı darda kalanların imdadına koşan muayyen ve mutlak bir ulu olarak telakki eden Altay Türkleri "Kıdır",⁷ Kırgız ve Kazak Türkleri de Kıdır ve Kızır adlarını kullanmaktadırlar.⁸ Hızır, zaman değişiminin ifâdesi, yeşillenmenin, canlanmanın başlaması, baharın müjdecisi ve bereketin sembolüdür.

Hızır geleneğinde törenlerin yapıldığı güne genel olarak Rûz-ı Hızır veya

Hidrellez adı verilmektedir. Rûz-ı Hızır ve Rûz-ı Kasım diye iki mevsime ayıran takvim bilgileri, Rûz-ı Hızır'ı yaz mevsiminin başlangıcı sayıp 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar süren 186 günlük bir dönemi içine aldığını belirtir. Rûmî 23 Nisan gününe rastlayan bu tarih hâlen kullandığımız Miladî takvime göre 6 Mayıs gününe tekabül etmektedir. Yılın 9 Kasım-5 Mayıs tarihleri arasını içine alan Rûz-ı Kasım ise kış devresinin ifadesidir. Bu dönem Kasım günleri olarak adlandırılıp 179 gün sürmektedir.⁹

Hidrellez adlandırması ise Halk inançlarında âb-ı hayat içerek ölümsüzlük kazanan Hızır ile denizlerin piri kabul edilen İlyas'ın 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gecenin sabahında, denizle kara arasında bir kıyıda buluşacakları düşüncesinden doğmuş olmalıdır.

Hidrellez, tabiatın önemli bir geçiş döneminin gerek İslamiyet öncesi ve gerekse de sonrası dönemlerdeki inançların birleşmesi ile, Asya ve Orta-Doğu kaynaklı bazı inançların inanç ve pratiğe dönüşerek kutlanmasıdır. Resmî ve dinî kutlamalardan olmamasına rağmen hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında yaşayan Türkler arasında özel bir gün niteliğini, tarihî dönemlerde olduğu gibi günümüzde de korunmaktadır.¹⁰ Bahar ve buna bağlı olarak bahar bayramı, Türklerin yalnız Türkiye coğrafyasında kutladıkları gün ve bu günde yapılan törenler değildir. İslamiyet'ten önceki dönemlerde de Orta-Asya'da görülen bahar ve yaza ilişkin kutlamalar bulunmaktadır. Bir geçiş dönemi töreni niteliği taşıyan Hidrellez, üç merhaleden oluşmaktadır. 1. 6 Mayıs'tan önce yapılan hazırlıklar, 2. 6 Mayıs'ta yapılan törenler, 3. Bitiş uygulamaları.¹¹

Hızır ile İlyas'ın buluştuğu 6 Mayıs'ta güneş, Ülker Burcu'na girer, yıl yaz ve kış olarak ikiye ayrılır. Bu gece ve sabahında Hızır'ın yeryüzüne uğrayacağı, her yerin canlanıp yeşilleneceği, doğduğuna her şeyin ise bereket bulacağı

düşüncesi hakimdir. Bu hususta araştırma yapan Mirali Seyidoğlu, yazın gelmesinin Türk toplulukları için bir hayat meselesi olduğunu ifade eder. Ona göre, yılın bereketli olabilmesi için hava ve suyun de efsunlanması gerekir. Sıcaklığı Hızır, suyu İlyas temsil eder. İşte bu sebeple törenler yapılır.¹²

Halk Hızır'a kavuşmak ve dileklerde bulunmak için günlerce öncesinden hazırlıklara başlar. Halk inançlarındaki her ritüel bir sembolden oluşurken, yaşanılan dünya ile öteki dünya arasındaki ilişkiye dayanır. Bu şenliklerin büyük bir kısmı bolluk ve bereket muhtevalıdır.¹³

6 Mayıs öncesi ev, çevre ve giyim temizliği, evlerde badana ve boya yapılır. Azerbaycan'da Hızır-Nebi bayramı öncesi hazırlıklarının Şubat ayından itibaren yapılmaya başlandığı bilinmektedir.¹⁴ Makedonya Kanatlar Yöresi Türkleri, Hidrellez'de un, arpa ve buğday ambarlarına bereket taşı koyarlar.¹⁵ Hidrellez günü yapılacak yemekler için erzak tedarik edilip hazırlıklar yapılır. Hızır haftası bazı yörelerde üç gün oruç tutulur. Orucun son günü pişirilen çörekler dağıtılır. Ev ziyaretleri yapılarak pişirilen "Hızır Lokması" verilir. İftara doğru kesilen koyun, kuzu eti fakirlere dağıtılır. Gagauzların altı mayısta Ederlez Bayramı olarak kutladıkları törenlerde bütün köylerde kurban kesildiği bilinmektedir.¹⁶ Bütün bu hazırlıkların temelinde Hızır ile karşılaşmak, onun yardımıyla dileklerini gerçekleştirmek vardır. Kırım Türkleri Kızıllez adındaki mitolojik bir varlıkla Rumi 23 Nisan, 6 Mayıs günü karşılaşacaklarına refah ve zenginliğe kavuşacaklarına inanırlar.¹⁷ Bu bakımdan pek çok şey Hızır hakkı için yapılır ve Hızır'a adanır. Bunun sebebi ise, İslamiyet'ten önceki dönem inanç sisteminde Türk insanının düşünce dünyasındaki Tanrı ve ahiret kavramının soyut bir kavramdan ziyade olabildiğince somutlaştırılması söz konusudur. Bundan ha-

reketle, Hızır kültü de, sadece kült olarak kalmamış hayatın içinde yerini almıştır.

Hidrellez günü kadın- erkek, yaşlı- genç herkes, beyaz elbiseler giyerek- geleneğe göre bugün Hızır beyaz elbise giymiştir- yeşil alanlara, su başlarındaki mesire yerlerine giderler. Her derde deva kabul edilen çiçekler toplanır, hazırlanan yiyecekler oyunlar ve müzik eşliğinde yenir. Burada dikkatimizden kaçmaması gereken bir noktayı hatırlatmakta fayda var. Mevsim değişmelerinden biri olan Nevruzda da olduğu gibi Hidrellezde de insanın günahlardan arınması için ateşten atlanır, bununla ilgili dualar okunur.¹⁸ Gelecek ile ilgili niyetler tutulur, sağlık ve mutluluk dlenir. Talih ve kısmet açtırmak için çeşitli pratikler uygulanır.

Hidrellez kutlamalarında bazı gelenekler mutlaka yerine getirilir. Zira halk muhayyilesinde bunlarla ilgili birtakım inanışlar oluşmuştur. Geleneğin yaygınlık kazanması ve aralıksız olarak yüzyıllardır devam etmesine sebep olan başlıca inanışlar ve beklentiler şöyle sıralanabilir

1. Sağlık-şifa arayışları,
2. Yeşillik-neş u nema,
3. Bereket, bolluk
4. Uğru-şans,
5. Mucize- keramet
6. Talih ve kısmet arayış ve beklentileri.¹⁹

Bu inanışları geleceği öğrenme, dilekler ve talih açma olarak tasnif edebiliriz.

Yukarıdaki inanışlar Hızır'ın fonksiyonlarının da belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Mutasavvıflar arasında hakikati temsil ettiğine inanılır. İlahî sırlara vakıf olması hasebiyle manevî mürşitlik isnat edilir. Birtakım kişileri velayet mertebesine ulaştırması²⁰, tasavvufi sırları öğretmesi, gerçeğin ortaya çıkmasına yardımcı olması ve zor durumlarda imdada koşması²¹, Hızır'ın fonksiyonlarındanıdır.

Hızır'a tasavvufun yüklediği fonksiyonların yanı sıra halk da kendi inançlarını doğrultusunda tasavvur ettiği şekilde birtakım fonksiyonlar yüklemiştir. Bunların başında Hızır'la özdeşleşen zor durumda yardım etme ve kurtarma fonksiyonu yer alır. Halk inancının bu tezahürü "Hızır gibi yetişmek" ifadesinde açıkça görülür. Diğer bir fonksiyonu olan bereket ve bolluk ise "Hızır uğramış", "Hızır eli Değmiş" deyimleri ile anlatılır. Yapılan törenlerin bu fonksiyonlarla ilgili olduğu da açıktır. Hızır'ın halk inanışlarında iyileri ödüllendirdiği, kötülerini cezalandırdığı kanaati oldukça yaygındır. Bunun yanında ferdi problemlerden başka toplum problemlerinde de Hızır'ın müessir olduğu bilinmektedir. Savaşlarda, göçlerde ve bunun gibi toplumsal hareketliliklerde Hızır, iyilere yardımcı olur. Kimi zaman yeşil sarıklı bir savaşçı, kimi zaman bir kılavuz kimliği ile ortaya çıkar.

Halk arasında Hızır'a atfedilen bu fonksiyonlar, yüzyıllardır sözlü ve yazılı ürünlerde (efsane, destan, masal, menkabe, şiir, v.b.) karşımıza çıkar. Hızır'ın sahip olduğu vasıflar insanlara şifa, sağlık, uğur getirdiği tabiattaki diriliş, uyanış ve canlılığın insana yansımaları şeklinde tezahür eder.

Halk inançlarında kült niteliği kazanan Hızır, İslamiyet öncesi" Gök Sakallı, Ak Sakallı Kocalar"²² gibi medet umulan, yardım istenen, akıl danışılan, kılavuzluk etmesi beklenen, barış, mutluluk, sağlık, refah getirdiğine inanılan bir kurtarıcı güç olarak telakki edilir. O, Çaresizliği, umutsuzluğu ve belirsizliği ortadan kaldıran İlahî güçle teçhiz edilmiş bir gücün sembolüdür. Bu bakımdan Hızır ile ilgili inanmalar efsane menkıbe ve benzeri şekillerle hemen her gün artarak yayılmakta ve sürekliliğini devam ettirmektedir. Hıdırellez adıyla yapılan törenlerde O'na atfedilen birçok vasıf, eski dönemlerin sosyal ve dinî hayatının İslâmî yapı ile tekrar şekillenerek yeni

bir oluşum ortaya çıkardığı görülmektedir.

NOTLAR:

¹Orhan HANÇERLİOĞLU, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul 1975, s.41

²A.J.WENSINCK, *İslam Ansiklopedisi (Hızır Maddesi)*, C:V, İstanbul 1964,

³Kemal GÜNGÖR, *Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme*, Türk Etnoğrafya Dergisi, S:1 (1956), s.56

⁴Daha geniş bilgi için bkz. "Hızır Maddesi", *İslam Ansiklopedisi C:5*, İstanbul 1964; A. Yaşar OCAK, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985

⁵Umay GÜNAY, *Ritüeller ve Hıdırellez*, Millî Folklor, S:26 (Yaz: 1995), s.3

⁶GÜNGÖR, a.g.m.

⁷GÜNGÖR, a.g.m.

⁸Bahaeddin ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995, s.89

⁹Lütfi SEZEN, *Türk Folklorunda Hıdırellez*, Millî Folklor, S:14 (Yaz 1992), s.32

¹⁰GÜNAY, a.g.m. s.3

¹¹Orhan ACIPAYAMLI, *Türkiye'de Bahar Bayramı Hıdırellez*, *Antropoloji*, S: 8, (1973-1974), s.s.22

¹²Abdulhalik ÇAY, *Hıdırellez, Kültür-Bahar Bayramı*, Ankara 1997, s.16

¹³Yaşar KALAFAT, *Yeni Gün / Nevruz ve Döneme Bağlı Merasimlerde Bereket Motifi*, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Nevruz Özel Sayısı*, S:12 (1997), s.39

¹⁴Ebulfezkulu AMANOĞLU, *Nevruz Öncesi Hıdır-Nebi Bayramı, Türk Dünyasında Nevruz, Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni*, Ankara 2000, s.62

¹⁵KALAFAT, a.g.m.

¹⁶Stepan KURUOĞLU, *Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı, Nevruz ve Renkler*, Ankara 1996, s.266

¹⁷Metin KARAÖRS, *Kırım-tatar Türklerinde Bir Efsane:Kıdırlez*, *Türk Kültürü*, S:385 (Mayıs 1995), s.313

¹⁸Pertev Naili BORATAV, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1994, s.224

¹⁹GÜNGÖR, a.g.m.

²⁰Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (6. Baskı)*, Ankara 1987, s.27, 89

²¹OCAK, a.g.e., s.88-97

²²ÖGEL, a.g.e., s.89